

Іванов М. С.,
д. політ. н., професор, завідувач кафедри політичних наук,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
м. Миколаїв, Україна

Гречук О. В.,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
м. Миколаїв, Україна

ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ЕВОЛЮЦІЇ ПОНЯТТЯ «НАЦІЯ»

У статті проаналізовано основні науково-теоретичні підходи до визначення концепту «нація». Прослідковано еволюцію феномену «нація» з точки зору розуміння його сутності та природи, механізмів і чинників формування, відносин з іншими суспільними утвореннями. Здійснено диференціацію поняття «нація», виходячи з принципово різних напрямів щодо розуміння його змісту. Окреслено основні моделі та типи націй, визначено об'єктивні компоненти та ознаки нації.

Ключові слова: нація; етнічна спільнота; політична нація; суспільне утворення.

Одним із найдискусійніших питань теорії нації є визначення суті цієї категорії. Характерні передумови виникнення націй, форми їх консолідації, самовияву і самоусвідомлення настільки різноманітні, що дослідники не прийшли до консенсусу в питанні єдино правильного формулювання цієї дефініції. Не дивно, що один із відомих дослідників національних проблем – професор із Великобританії Х. Сетон-Вотсон – у своїй роботі «Нації та держави» прийшов до висновку, що ніякого «наукового визначення» нації не можна придумати, хоч феномен нації – існував і існує. «Усе, що я можу стверджувати, – зазначає вчений, – це те, що нація існує, коли значна кількість людей у суспільстві розглядає себе як таких, що складають націю, або поводять себе так, ніби вони її складають» [29].

Теоретичне вивчення та аналіз концепту «нація» є досить актуальним у науковому дискурсі, враховуючи неоднозначність у трактуванні та розумінні цього явища. У різні часи вчені та дослідники проблем націй та націоналізму вкладали різне бачення в суть поняття. Отож необхідно звернути увагу на те, що означена категорія є полідисциплінарною.

Науковий інтерес до зазначеної проблематики небезпідставний. Адже якісний рівень розробок поки що залишається невисоким. Зокрема, їм не вистачає системності та категоріальної визначеності. Досить поширеним є отожднення націоналізму з фашизмом чи нацизмом, хоча спільного між ними мало. І питання розрізнення та об'єктивного розуміння політичних ідеологій і рухів стоїть на порядку денному серед спеціалістів і дослідників, які займаються теоретичним осмисленням цих категорій. Так само і поняття «нація» потребує виваженого та конструктивного аналізу й систематизації, враховуючи розмаїття наукових теорій та концепцій.

Як уже зазначалося, існує безліч найрізноманітніших підходів до визначення поняття «нація». Це й не дивно, адже причина цього – багатогранність функцій, пов'язаних із цим феноменом, які нормують і легітимізують майже всі прояви суспільного буття людини. Нація є занадто складним суспільним явищем. Процес її творення надзвичайно плинний і змінний.

Проблема сутності націй є предметом політологічних досліджень і наукових дискусій. Аналізуючи дослідження і публікації, присвячені зазначеній проблемі, варто відзначити праці західних дослідників: Б. Андерсона, Дж. Армстронга, Л. Грінфелд, К. Дойча, Е. Ренана, Г. Сетона-Вотсона, Е. Сміта, Л. Снайдера та ін.

У сучасній світовій філософській думці дискусійне питання змісту націй вирішується в межах двох основних напрямів – примордіалізму (Г. Кліффорд, П. ван ден Берг, Е. Шилз та ін.), який вирішує це питання на користь етнічних ознак, та модернізму (Б. Андерсон, Е. Гелнер, Г. Кон та ін.), який отожднює поняття нації з епохою капіталістичних відносин. Разом із тим було виявлено наявність синтетичних теорій Дж. Армстронга, П. Брасса, Е. Сміта, які в процесі визначення поняття «нація» дотримуються «золотої середини» між етнічними та політичними ознаками.

Значний масив у творчому доробку з теорії націй становлять дослідження українських науковців. Серед них: О. Бочковський, Г. Касьянов, А. Колодій, П. Кононенко, І. Кресіна, С. Рудницький, М. Рябчук, В. Старосольський, М. Шульга та ін.

Метою статті є розгляд та систематизація основних теоретичних підходів до розуміння концепту «нація», аналіз еволюційних змін у трактуванні цієї дефініції та узагальнення сучасних досягнень у галузі націології.

Слово «нація» походить від латинського «natio» (рід, плем'я). Спочатку термін мав дещо зневажливий зміст і, до певної міри, – відповідний соціальний контекст: у Давньому Римі «націями» називали групи чужинців із певного регіону, зазвичай об'єднаних кровними зв'язками, які не мали таких прав, якими були наділені громадяни Риму [24].

Середньовіччя успадкувало і саме слово, і деякі його семантичні нюанси. Спочатку в історичних хроніках воно вживалося тоді, коли йшлося про віддалені, малознайомі народи, культура яких вважалася відсталою, чужою. Приблизно у 900 р. канонік Регіно Прюмський писав про те, що «нації» відрізняються одна від одної «походженням, звичаями, мовою і законами» [23].

Під час хрестових походів, коли знання про довколишній світ та інші народи стало об'ємним, «етнографічний зміст» слова «нація» став вагомим, із нього поступово зникли елементи зневаги. Утім для позначення інших народів та держав частіше вживалося інше слово – «gens», яке було синонімом «нації» і підкреслювало значення територіального чи кровного походження особи. Об'єднання купців, караванам яких доводилося перетинати чимало кордонів, також називали себе «націями», визначаючи так свою рідну країну, місце походження [28, с. 21].

Досить поширеним слово «нація» у середні віки було також в університетах, передусім серед студентських спільнот. Студентські «нації» склалися за принципом спільного географічного походження та мови. У Паризькому університеті вже в 1220 р., наприклад, існували «нація Франції», «нація Німеччини», «нація Пікардії», «нація Нормандії». У Болонському університеті існувало тридцять п'ять націй студентів та викладачів. В Оксфордському університеті офіційно було визнано поділ студентів на «південну» та «північну» нації [27].

Приблизно з кінця XIII ст. виникло ще одне значення поняття «нація» – цим терміном об'єднувалися представники того чи іншого спрямування на церковних соборах, причому до «нації» входили представники не лише церковних, а й світських кіл певної країни. «Нації» були угрупованнями представників інтелектуальної, теологічної, політичної чи церковної еліти того часу, об'єднаних за територіальною ознакою [8, с. 34].

У XV ст. слово «нація» згадується і в юридичних документах. У 1486 р. в одному з імперських законів уперше було застосовано назву «Римська Імперія німецької Нації». За різними версіями, термін «німецька Нація» тоді й пізніше вказував на єдність німців, отже, мав суто етнічне й, певною мірою, територіальне значення: імперські закони діяли на територіях, заселених німцями [28, с. 55].

На думку американської дослідниці Л. Грінфелд, приблизно в XVI ст. відбулося перше кардинальне зрушення у вживанні терміна «нація». В Англії його почали застосовувати щодо населення цієї країни, воно стало синонімом слова «народ» (у латинській мові слово «populus» («народ»), мало зовсім інше значення, аніж слово «natio»). «Ця семантична трансформація, – пише Л. Грінфелд, – означає появу першої нації у світі, у тому розумінні цього слова, в якому воно вживається сьогодні, а також початок ери націоналізму» [26].

Одним із перших визначень поняття «нація» в новітню епоху, власне, в епоху націоналізму, що стало класичним і згадується майже в усіх загальнотеоретичних працях із проблем нації і націоналізму, вважається тлумачення Е. Ренана з його знаменитого есе «Що таке нація?». Для французького вченого поняття «нація» належало до сфери суспільної психології, моралі, а вже звідси – політики.

«Нація» для нього була невідривною від почуття спільності, що ґрунтувалося на історичній колективній свідомості. Нація як «духовний принцип» існує у двох часових вимірах: у минулому і сьогодні. «Нація, – наголошував Е. Ренан, – це кінцевий результат довготривалої роботи, жертвовності й відданості. Спільна слава в минулому, прагнення разом ще раз здійснити велике в сучасному – ось головна умова для того, щоб бути нацією» [16].

До «класичних» інтерпретацій «нації» можна віднести й розробки німецького мислителя, соціолога М. Вебера. Учений цікавився проблемою нації у двох аспектах: теоретичному і практично-політичному, із погляду місця й ролі німецької нації в тогочасному світі. Концепція нації М. Вебера формувалася в системі таких понять, як «національна держава», «культура», і була тісно пов'язана із соціальною психологією. «Нація» в розумінні М. Вебера – поняття, яке, з одного боку, належить до сфери культури, а з іншого – до сфери політики (оскільки його зміст розкривається лише через відношення до держави), термін, в основу якого водночас покладено соціально-психологічні складники. Нація – це «спільнота почуттів, яка знаходить своє адекватне втілення лише у власній державі, і природно прагне створити її». Як бачимо, в основі веберівської дефініції – той самий складник, на який звернув увагу Е. Ренан [8, с. 44].

Американський соціолог К. Дойч – прихильник політичної концепції розуміння нації, стверджує, що нація – це народ, що має державу, яка виступає знаряддям реалізації громадських, і в цьому сенсі – національних інтересів. А коли ще бореться за державу, то є тільки національністю. «Коли ж ця галузь завойована, як правило, через оволодіння державним апаратом – ми маємо право визначати її як націю» [25].

Схожі думки стосовно ролі та завдання держави висловлює російський політолог І. Яковенко. Для нього нація – це етап розвитку етносу, який характеризується масовим становленням автономної особистості, секуляризацією свідомості та культури, формуванням громадянського суспільства і національної держави. Одна з провідних функцій такої держави – бути механізмом реалізації національних інтересів.

Базовим інтегратором національної держави виступає нація. Нація виявляється в національній самосвідомості, що, у свою чергу, виступає силою, яка породжує і відтворює таку державу [22].

Французький політолог Д. Шнаппер схильється до думки, що нація є особливою формою політичного устрою, специфіку якого слід аналізувати на підґрунті точних визначень. Як будь-яка політична одиниця, нація визначається своїм суверенітетом, необхідним усередині для інтеграції населення, яке воно об'єднує, та зовні – для самоствердження себе як історичного

суб'єкта на базі існування націй – політичних одиниць та відносин між ними. Проте головна особливість нації полягає в об'єднанні населення у спільноту громадян, існування якого зумовлює внутрішню та зовнішню політику держави [21, с. 29].

В антропологічному сенсі американський політолог Б. Андерсон пропонує таке визначення нації: це уявлена політична спільнота – при тому уявлена, як генетично обмежена і суверенна. Вона уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чути будуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їхньої співпричетності [1, с. 22]. Нація уявляється обмеженою, бо навіть найбільша з них, налічуючи сотні мільйонів людей, має свої межі, нехай навіть і еластичні, поза якими знаходяться інші нації. Вона уявляється суверенною, бо сам концепт народився в епоху, коли Просвітництво й Революція руйнували легітимність боговстановленої й ієрархічної династичної держави. Нарешті, вона уявляється спільнотою, адже, незважаючи на фактичну нерівність і експлуатацію, які там панують, нація завжди сприймається як глибоке і солідарне братерство [1, с. 24].

Одним із перших ґрунтовних критиків концептуальних претензій Б. Андерсона була Я. Тамір. У статті «Загадка націоналізму» вона показала, що якщо «уявленість» не є тим, що відрізняє нації від інших спільнот, то ця виклична фраза, винесена в заголовок книги, взагалі має «пліткий» зміст. Невисоко ставлячи пізнавальний потенціал цієї концепції, Я. Тамір відмітила те єдине теоретичне досягнення автора, яке, на її думку, заслуговує на увагу дослідників – це велика роль свідомості, самоусвідомлення у творенні націй як спільнот. Однак цей факт чимало вчених визнавали й до Б. Андерсона [30].

Варто наголосити на тому, що в українській інтелектуальній традиції інтерес до проблем націй і націоналізму має досить поважну історію як у сфері ідеологічних розробок, так і в наукових дослідженнях.

Зокрема, політичний діяч та теоретик українського консерватизму В. Липинський принципово розрізняє поняття «народ» та «нація». Дослідник визначає народ як етнічну масу, а націю – як політичну спільноту, що існує в межах певної держави. «Без власної ж держави я ніколи не уявляв і тепер не уявляю можності існування Української – не етнографічної маси – а Нації» [10, с. 26].

Окрім того, автор наголошує на тому, що ідентифікувати себе як представника певної нації може будь-хто, хто прагне до створення державності. Саме тому націю В. Липинський тлумачить як політично організовану спільноту, яка може і має існувати лише в організованій державі з міцними підвалинами політичної свідомості. «Нація – це, перш за все, єдність духовна, культурно-історична. Значить, для народження нації необхідне довге співжиття даного громадянства на даній території в одній власній державі. Нація – єдність духовна – родиться завжди від держави – єдності територіально-політичної, а не навпаки» [11, с. 8]. «Територіальна, краєва свідомість, а не свідомість племінно-культурно-віроісповідно-

національна лягла в основу всіх держав цілого світу», – наголошував учений [11, с. 9]. Через те В. Липинський вважає, що націоналізм, який ґрунтується на принципі етнічної єдності, визначає хибне тлумачення нації, в якому йде захоплення ідеями пошуку «ворога», «несправжнього українця», а не спрямування зусиль на розбудову держави та формування нації.

Український політичний діяч, ідеолог ОУН УПА Ю. Вассян, аналізуючи природу нації, виділяє її структуру, що існує в часі та визначається в нього низкою понять «ідея – воля – мета». Нація визначається мислителем як національний характер: «характер найпотужніших життєвих форм історії з природи національний...» [3, с. 185], а не як політична спільнота. І саме в негативних рисах національного характеру мислитель вбачає причину тогочасної української бездержавності. Людина сама по собі є істотою соціальною, але усвідомити національну ідею можна лише «піднявшись» над соціумом, тобто реалізувавши свій творчий потенціал, що відбувається завдяки спрямованій вольовій активності як об'єктивації. Поняття «об'єктивація» в історіософії Ю. Вассяна означає вираження себе назовні і, як наслідок, зайняття активної позиції, позиціонування себе як суб'єкта історії: «Розв'язка лежить в самій українській людині, у тому чи вона (людина) зрозуміє суть і призначення своє і своєї нації в цілості історії» [15, с. 18].

Центральною ідеєю твору «Самостійна Україна» ідеолога українського націоналізму М. Міхновського є теоретична формула права націй на самовизначення: «...кожна нація з огляду на міжнародні відносини хоче вилитись у форму незалежної, самостійної держави, ...тільки держава одноплемінного національного змісту може дати своїм членам нічим не обмежану змогу усестороннього розвитку духового і осягнення найліпшого матеріального гаразду; ... розцвіт індивідуальності можливий тільки в державі, для якої плекання індивідуальності є метою». І як підсумкова максима – «державна самостійність є головна умова існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин» [13, с. 425].

Автор «Самостійної України» зазначає, що українська нація платить «данину» за свій бездержавний стан не лише матеріальними ресурсами, але й «інтелект та психіка стали засобами експлуатації». Вказане зумовлює песимістичний висновок про культурну деградацію української нації. Але саме цей висновок і є, на думку М. Міхновського, найголовнішим аргументом про необхідність національної державності: «Доки ми не здобудемо собі політичних й державних прав, доти ми не матимемо змоги уладнати стан речей у себе дома до нашої вподоби, бо інтерес наших господарів є цілком супротивний нашим інтересам, бо розплющення очей у рабів є небезпечно для панів» [13, с. 430-431].

На думку дослідника, лише національна держава може дати своїм громадянам особисту та економічну свободу, а розвиток особистості можливий лише в державі, для якої вона є метою.

Український ідеолог націоналізму Д. Донцов у творі «Підстави нашої політики» визначає націю «яко

група людей різних клас і національного походження, що замешкують спільну територію, зв'язаних спільними історичними традиціями» [7, с. 208].

Основним чинником, який сполучає певну сукупність людей у націю, у цьому визначенні є момент ідеальний – «спільні історичні традиції», бо саме вони є тим, що «зв'язує» цю «групу людей». Наявність таких традицій передбачає досвід сталого і тривалого співіснування в одному державному організмі. Коли ж це об'єднання тривало недовго, або не дістало державного оформлення, або всередині його спостерігалися суперечності, така спільність розпадається, принаймні зникають передумови для оформлення її в політичну націю, особливо якщо люди, що становлять це об'єднання, мають «різне національне походження».

Другим чинником, який є умовою формування нації як такої «різноетнічної збірноти», у Д. Донцова постає територія. «Спільна територія» є в нього моментом матеріальним і підрядним. Ідеться про співжиття в межах окресленого якимись кордонами географічного простору.

У роботі «Націоналізм» Д. Донцов дає іншу дефініцію нації. На думку автора, вона є найкращою з-поміж усіх інших. Тепер нація для Д. Донцова є «скупчення мільйонів воль довкола спільного ідеалу... ідеалу панування певної етнічної групи над територією, яку вона одержала в спадщині по батьках і яку хоче залишити своїм дітям» [6, с. 301].

З огляду на вищезазначене можна зробити висновок, що ознакою нації для мислителя є ідеал політичного власновладства, тобто державної незалежності, відсутність якої, проте, не заважає нації бути нацією. Бо нацією етнічна спільність стає не тоді, коли розпочинає своє державне існування, а тоді, коли в неї з'являється воля до такого існування, прагнення бути незаперечним господарем власної території.

Не минула проблема сутності нації і сучасних вітчизняних науковців. Показова в цьому плані дискусія російських та українських учених, що триває вже багато років. В її ході визначилися два майже протилежні підходи до розуміння сутності нації, механізмів та чинників її формування, відносин з іншими суспільними утвореннями.

Перший підхід, так званий примордіалістський, виходить з об'єктивного існування нації як соціальної спільноти. В. Карлов, наприклад, визначає націю як соціально-політичне утворення формаційного характеру, яке поєднує через ринкові відносини більшість членів етнічної спільноти, має самосвідомість і сформувалося в надрах цієї спільноти. На подібних позиціях стоїть і український дослідник М. Шульга. Він доводить, що інтеріоризація частини етнічних властивостей людини, незалежної від її свідомого контролю в процесі етнізації особистості, свідчить проти того, щоб націю розглядати винятково як сукупність людей, що солідаризуються на загальній платформі. До того ж суб'єктивістський погляд відносить етнос до явищ надбудовного характеру типу політичних партій. Е. Тадевосян називає суб'єктивістський підхід до нації етносоціальним і етнотериторіальним нігілізмом. Тобто примордіалісти наполягають на існуванні націй протягом тривалого

історичного поступу. На їхню думку, нації беруть початок у рефлексованому історичному часі і мають сталі, ледь не споконвічні, характеристики.

Суб'єктивістський (конструктивістський) підхід представлений такими відомими російськими етнологами, як О. Здравомислов, В. Тишков, Б. Капустін. Найпоплідовнішим його прихильником є В. Тишков, який доводить, що нація – це політичне гасло, засіб мобілізації народу, а не наукова категорія. На його думку, розуміння етнічності як соціального конструкту і символічного капіталу дає більше можливостей для регулювання міжетнічних відносин. Ця точка зору має й історіософську традицію. Так, на думку М. Вебера, поняття «нація» має суб'єктивний характер, а предмет, який воно визначає, належить до «сфери цінностей» людини. Воно ґрунтується на людській природі розуміння світу, яке існує лише у відчутті людини, котра прагне бути частиною соціального і політичного співтовариства [4].

Одним із найвідоміших представників конструктивістського підходу до розуміння етносу і нації є англійський науковець Е. Гелнер. Суть його теорії полягала в такому. Він вважав, що етнічні спільноти, як і нації, не існували споконвіків і не були наслідком природно-історичного процесу, а виникали внаслідок діяльності інтелектуальної еліти – письменників, учених, політиків. Е. Гелнер зазначає, що нації створює людина, нації є продуктом певних переконань, прихильностей та взаємного визнання. Певна група людей (наприклад, мешканці визначеної території, носії однієї мови) стає нацією там і тоді, де і коли члени цієї групи однозначно визнають спільні взаємні права та обов'язки завдяки членству в цій групі. Саме наявність таких відносин, а не якісь інші спільні ознаки (хоч якими б вони були) перетворює їх на націю і відокремлює їх від усіх, хто до неї не належить [5].

Російський дослідник О. Севастьянов стверджує, що вищим рівнем розвитку етносу є нація. Появу політичних націй учений пов'язує з Французькою буржуазною революцією XVIII ст. Для нього нація виступає найвищою формою етнічної спільності людей, що виникла історично в епоху формування буржуазних відносин і ліквідації на цій основі феодалної роздробленості етнічної території та об'єднання людей, що говорять однією мовою і мають спільну культуру, традиції, психологію і самосвідомість. [18].

Спірним із наукової точки зору залишається питання про те, чи можливо націю визначити за об'єктивними прикметами. Можливість цього припускає так зване атомістичне розуміння суспільства, за яким соціологічні угруповання різного типу є просто сумою людей, що їх складають. В українській науці визнавачем і оборонцем цієї теорії є відомий географ професор С. Рудницький, що виклав її у своїй роботі «До основ українського націоналізму», де навів також власну дефініцію нації. Вона звучить так: «Самостійним народом або нацією називаємо більшу чи меншу групу людства (відміну людської породи), що має певну суму своєрідних, собі тільки питомих прикмет, які в'яжуть усі індивідууми цієї групи в одну цілість. Ці прикмети є: 1) антропологічна расовість (своєрідна

будова й вигляд тіла); 2) самостійна серед інших мова (з літературою, наукою й т. д.); 3) питомі історичні традиції й змагання (на політичному, суспільному й т. д. полях); 4) питома культура (як матеріальна, так і духовна), спільні культурні проявлення; 5) питома суцільно національна територія, на якій або була, або є, або може бути питома національна держава [17].

Проте український дослідник теорії націй В. Старосольський зауважив, що дефініція С. Рудницького містить тавтології, які потрібно виправити. Зокрема, «відміни людської породи» – це не що інше, як група людства, що відзначається наведеною в першій точці антропологічною расовістю. Знову ж таки, матеріальна та духовна культура вже містить у собі мову з літературою, наукою і т. д. Із цього випливає, що друга прикмета міститься в четвертій, а перша взагалі є зайвою [20, с. 15].

Не варто забувати, що першу спробу систематизації об'єктивних ознак нації зробив видатний італійський націолог С. Манчіні, для якого нація – це джерело свободи та основа громадських відносин узагалі. У своєму викладі «Про націю як підвалину міжнародного права» С. Манчіні навів такі основні спільні зовнішні ознаки нації: територія, мова, походження, звичаї й побут, переживання, історична минувшина, законодавство та релігія. Проте С. Манчіні мусив погодитися з тим, що згаданих об'єктивних ознак не вистачає ще для утворення нації, бо не тільки окремо, але й разом узяті, вони є «немов мертва матерія, хоч і життєздатна, але в яку не був ще внесений подих життя... Тим подихом, що оживляє націю, є саме «національна свідомість» [2].

Британський дослідник феноменів нації та націоналізму Е. Сміт виокремив дві моделі нації та визначив їх компоненти. Історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія – ось компоненти стандартної західної моделі нації. З огляду на вплив Заходу на сучасний світ, вони зостаються суттєвими елементами, хоч і в трохи зміненій формі, багатьох незахідних концепцій національної ідентичності. Водночас за межами Заходу, зокрема у Східній Європі та Азії, сформувалась інша модель нації. Із погляду історії вона становила виклик перевазі західної моделі й додала чимало нових важливих елементів, більш відповідних зовсім іншим обставинам та шляхам розвитку незахідних спільнот.

Цю незахідну модель можна назвати «етнічною» концепцією нації. Її визначальною рисою є наголос на спільності походження й рідної культури. Тоді як західна концепція проголошує, що індивід має належати до певної нації, але може вибрати, до якої саме приєднатись, незахідна, або етнічна, концепція не припускає такої широти поглядів. Чи то людина зоставатиметься у своїй спільноті, чи то емігрує до іншої, вона завжди неминуче й органічно залишатиметься членом спільноти, в якій народилась, і довіку нестиме на собі її печать. Одне слово, нація – це передусім спільнота людей, об'єднаних спільним походженням [19, с. 21].

Принципову відмінність у процесах націотворення та інтерпретації сутності нації представниками східноєвропейського та західноєвропейського

націоналізму одним із перших обґрунтував Ф. Майнеке. Він виділив два типи націй – культурні та політичні, тобто ті, що «ґрунтуються переважно на певній, спільно нажитій культурній спадщині, і ті, котрі мають своїм підґрунтям переважно об'єднану силу спільної політичної історії і спільного духу творення» [12, с. 265].

В основі типології Ф. Майнеке лежала оцінка способів побудови і цілей буття нації. Зокрема, формування «культурної» нації, на думку німецького мислителя, зумовлене «об'єктивними» чинниками: спільною історичною спадщиною і мовою, територією, релігією, звичаями тощо. Така нація може існувати й без наявності держави та політичних інститутів, оскільки вони не є обов'язковими для підтримки почуття належності до нації.

Що стосується політичних націй, то «їх створює не тільки прагнення до самовизначення, але й тиха робота держав і політичне співіснування в одному державному об'єднанні, отже, повільне вікове зростання» [12, с. 267].

Суб'єктивне та об'єктивне поняття нації впливають із запропонованої Г. Коном типології «новітнього» націоналізму: «західний» або раціональний, і «східний», який характеризується ще як «містичний», органічний.

Відмінність між двома типами націоналізму, а відтак і різновидами нації, на думку Г. Кона, зумовлена специфікою національних інтересів. Зокрема, у «західному світі» (сюди Г. Кон включає Англію, Францію, Голландію, Швейцарію, США і британські домініони) націоналізм був породженням епохи Просвітництва й «у своїх витоках був пов'язаний з ідеєю індивідуальної свободи та раціонального космополітизму XVIII ст.». Фактично цей різновид націоналізму обстоє ідеї рівності, свободи і братерства, принципи плюралістичного і відкритого суспільства і вбачає в нації форму «суспільного договору» [9, с. 481].

У свою чергу, «східний» тип націоналізму відкидає раціоналізм, вимагає повного підкорення інтересів особистості інтересам нації і держави, абсолютизує принцип колективізму.

У контексті виділених вище сутнісних характеристик нації доречно навести слова Г. Айзекса: «У кожного автора свій перелік частин, які складають націю. Однією ознакою більше, однією ознакою менше, але всі вони мають спільну культуру, історію, традиції, мову, релігію, деякі додають «расу», а також територію, політику й економіку – елементи, які тісно чи іншою мірою належать до того, що зветься «нацією». При уважнішому вивченні складається враження, що жодну частину окремо не можна розглядати як єдино необхідну або обов'язкову для статусу нації, за винятком, мабуть, того чи іншого різновиду ідеї спільного минулого і спільної волі» [14].

Отже, з огляду на розглянуті підходи, теорії та концепції щодо розуміння поняття «нація» можна зазначити, що цей феномен складний та багатокомпонентний. Існує багато цікавих підходів до з'ясування природи нації: одні дослідники розглядають її як етнічну спільноту чи як державу, інші – як комунікативний простір або уявну спільноту. Під цим

словом часом розуміються абсолютно різні речі, хоча у своїй більшості теорії накладаються одна на одну та доповнюються. Тому, використовуючи слово «нація», завжди необхідно уточнювати, у сенсі якого з визначень воно вживається.

У статті викладено доволі короткий і схематичний нарис розвитку та формування сучасних концепцій нації. Без сумніву, вищезгадані концепції не вичерпують усієї повноти проблеми, проте дають певне уявлення про шляхи її розв'язання від давніх часів і до сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 272 с.
2. Бочковский О. Вступ до націології [Електронний ресурс] / О. Бочковский. – Режим доступу : <http://www.ukrstor.com/ukrstor/natiologia.html>.
3. Вассиян Ю. Воююча Україна / Ю. Вассиян // Твори : у 2 т. – Т. 1 : Степовий сфінкс. Суспільно-філософські нариси. – Торонто : Євшан-зілля, 1972. – 288 с.
4. Власюк О. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи [Електронний ресурс] / В. Крисаченко, О. Власюк, М. Степико ; [за ред. В. С. Крисаченка]. – К. : НІСД, 2003. – 632 с. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Krizachenko/index.htm>.
5. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Е. Гелнер // Націоналізм : [пер. з англ.]. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.
6. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Лондон, 1966. – 363 с.
7. Донцов Д. Підстави нашої політики / Д. Донцов. – Нью-Йорк, 1957. – 210 с.
8. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму : [монографія] / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
9. Кон Г. Західний і східний націоналізм / Г. Кон // Націоналізм. Антологія [Текст] / [упоряд. : О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2000. – 632 с.
10. Липинський В. Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії державного будівництва в XVII-ім столітті / В. Липинський // В'ячеслав Липинський та його доба : наукове видання / [упорядники Т. Осташко, Ю. Терещенко]. – Київ – Житомир, 2007. – С. 26–58.
11. Липинський В. Хам і Яфет: з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 / В. Липинський. – Л. : Поступ, – 1928. – 30 с.
12. Майнеке Ф. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм / Ф. Майнеке // Націоналізм. Антологія [Текст] / [упоряд. : О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 264–272.
13. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський // Націоналізм : Антологія. – 2-ге вид. / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 425–433.
14. Нестеренко Г. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення : [монографія] [Електронний ресурс] / Г. Нестеренко. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 360 с. – Режим доступу : http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/ispu_ksupe_Nesterenko/.
15. Пундик Ю. Юліян Вассиян: Людина / Ю. Пундик // Самостійна Україна. – Чикаго, 1954. – Ч. 10. – С. 16–19.
16. Ренан Е. Що таке нація [Електронний ресурс] / Е. Ренан. – Режим доступу : <http://djerelo.com/politology/15-etnopolitologia/338-ernest-renan-scho-take-nac%D1%96ya>.
17. Рудницький С. До основ українського націоналізму / [Електронний ресурс] С. Рудницький. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5661/file.pdf>.
18. Севастьянов О. Етнос і нація [Електронний ресурс] / О. Севастьянов. – Режим доступу : <http://www.sevastianov.ru/rasa-i-etnos/etnos-i-natsiya-33.html>.
19. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт ; [пер. з англійської П. Тарашука]. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
20. Старосольський В. Теорія нації / В. Старосольський ; передм. І. О. Кресіної. – Нью-Йорк ; Київ : Наук. Т-во ім. Т. Шевченка : Вища шк., 1998. – 157 с.
21. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер ; [пер. з французької Р. В. Мардера ; худож.-оформлювач А. С. Ленчик]. – Харків : Фоліо, 2007. – 223 с.
22. Яковенко І. Від імперії до національної держави [Електронний ресурс] / І. Яковенко. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/rizne/igyak.htm>.
23. Bartlett R. Language and Ethnicity in Medieval Europe / R. Bartlett // Hutchinson J. and Smith A. (eds.) *Ethnicity*. – Oxford ; New York, 1996. – P. 127.
24. Connor W. A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a... / W. Connor // Hutchinson J. and Smith A. (eds.) *Nationalism*. – Oxford ; New York, 1994. – P. 38.
25. Deutsch K. Nationalism and social communication [Electronic resource] / K. Deutsch // Cambridge: The MIT Press, 1966. – Mode of access : <http://mitpress.mit.edu/books/nationalism-and-social-communication>.
26. Greenfeld L. Nationalism. Five Roads to Modernity / L. Greenfeld. – Cambridge, MA. London, England, 1993. – P. 6.
27. James P. Nation Formation. Towards a Theory of Abstract Community / P. James. – London ; Thousand Oaks ; New Dehli, 1996. – P. 10.
28. Kemilainen A. Nationalism. Problems Concerning the Word, the Concept and Classification / A. Kemilainen // Jyvaskila, 1964. – P. 252.
29. Seton-Watson H. Nations and States. A Inquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism / H. Seton-Watson. – Boulder (Colo.), 1977. – P. 5.
30. Tamir Y. The Enigma of Nationalism / Y. Tamir // World Politics. A Quarterly Journal of International Relations. – Vol. 47. – № 3. – April 1995. – P. 418–440.

Н. С. Иванов,

*Черноморский государственный университет имени Петра Могилы,
г. Николаев, Украина*

Е. В. Гречук,

*Черноморский государственный университет имени Петра Могилы,
г. Николаев, Украина*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ ЭВОЛЮЦИИ ПОНЯТИЯ «НАЦИЯ»

В статье проанализированы основные научно-теоретические подходы к определению концепта «нация». Прослежено эволюцию феномена «нация» с точки зрения понимания

его сущности и природы, механизмов и факторов формирования, взаимоотношений с другими общественными образованиями. Осуществлена дифференциация понятия «нация», исходя из принципиально разных направлений понимания ее содержания. Очерчены основные модели и типы наций, определены объективные компоненты и признаки нации.

Ключевые слова: нация; этническая общность; политическая нация; общественное образование.

N. Ivanov,
Petro Mohyla Black Sea State University,
Mykolayiv, Ukraine

E. Hrechuk,
Petro Mohyla Black Sea State University,
Mykolayiv, Ukraine

THEORETICAL CONTEXT EVOLUTION OF THE CONCEPT OF «NATION»

There are a lot of approaches to understand the concept of «nation». Scientific interest to the problem of determining the nature of this phenomenon is substantiated. Some researchers define the nation as an ethnic community, others have put the basis for understanding the nation's social and psychological components. In particular, the concept of nation German sociologist M. Weber was formed in the system of concepts such as «nation-state», «culture», and was closely associated with such area as social psychology. For the French philosopher E. Renan concept of «nation» belonged to the field of social psychology, morality, and only then – politics. In the anthropological sense American political scientist B. Anderson proposes to define the nation as imagined political community.

Supporters of the political concept of understanding the nation identify it with a particular form of political system and define the nation as a politically organized community. For example, K. Deutsch – a supporter of the political concept of understanding the nation, argues that the nation – a population that has any state implementation of public instrument, and in this sense, national interests. In particular, D. Schnapper notes that the main feature of the nation is to unite people in a community of citizens, whose existence determines domestic and foreign policy. The representative of the constructivist approach to understanding the nation E. Gellner notes that the nation creates a man and nation is a product of certain beliefs, preferences and mutual recognition. A certain group of people becomes a nation when members of this group clearly recognize the joint mutual rights and obligations through the membership in this group.

In the Ukrainian tradition of intellectual interest in issues of nations and nationalism has quite venerable history both in terms of the ideological development, and academic research. In particular, V. Lipinskiy defines the nation as a political community that exists within a state. Ukrainian politician Y. Vassyyan invested in understanding the importance of the nation different content. The nation is defined by as a thinker of national character, not as a political community and it is in the negative features of the national character a thinker sees the cause of contemporary Ukrainian statelessness. For the ideologist of Ukrainian nationalism M. Mihnovskiy the main condition for the existence of the nation is the state independence and right of nations to self-determination. D. Dontsov – ideologist of the Ukrainian nationalism expressed similar thoughts concerning national independence.

Worth attention of thinkers attempt to define the nation by objective signs, including the following components isolated nation as historical territory, common language, ideology and religion, national consciousness, a common civic culture and traditions, shared the mutual rights and obligations of members of the community, etc.

Keywords: nation; ethnic community; the political nation; public education.

Рецензенти: Турчин Я. Б., д. політ. н., доцент, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів;
Бобіна О. В., к. і. н., доцент, Національний університет кораблебудування імені адмірала
Макарова, м. Миколаїв.